

УДК:330. 162

Вікторія Компанієць

НЕОБХІДНІСТЬ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуто сутність та особливості лінійних та нелінійних теорій соціально-економічного розвитку, обґрунтовано необхідність вибору соціокультурної парадигми як основи стратегії соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: соціокультурна парадигма, лінійні, нелінійні теорії соціально-економічного розвитку, стратегія, цивілізація, економічна свідомість, закон необхідності соціокультурної ідентичності економічного розвитку.

В статье рассмотрены сущность и особенности линейных и нелинейных теорий социально-экономического развития, обоснована необходимость выбора социокультурной парадигмы в качестве основы стратегии социально-экономического развития Украины.

Ключевые слова: социокультурная парадигма, линейные, нелинейные теории социально-экономического развития, стратегия, цивилизация, экономическое сознание, закон необходимости социокультурной идентичности экономического развития

The article considers the essence and peculiarities of the linear and nonlinear theories of socio-economic development, the necessity for the selection of socio-cultural paradigm as the basis of the socio-economic development strategy of Ukraine.

Keywords: sociocultural paradigm, linear and nonlinear theories of socio-economic development, strategy, civilization, economic consciousness, the law required socio-cultural identity of economic development

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова криза змусила серйозно замислитись щодо правильності світоглядного та теоретичного фундаменту, на якому збудовано сучасну світову економіку. Економічний детермінізм, раціоналізм, індивідуалізм, який є основою сучасних моделей економіки, показав своє справжнє обличчя. І тому зараз вчені та політики намагаються обрати інший шлях розвитку як світової, так і національних економік.

Осмилення та вибір ідеалу економіки, відповідно до цілей і завдань, доктрини та стратегії економічного розвитку певної країни неможливе тільки з позицій суто економічного підходу, а передбачає погляд на економіку ззовні, з позиції інших суспільних дисциплін – філософії, історії, соціології, а також і з позиції релігії.

Ще Й. Шумпетер стверджував про існування чотирьох способів вивчення економіки: через теорію, через статистику, через соціологію і через історію [1, с.6].

© Компанієць В. В., 2012

Бачення соціального і економічного ідеалів та способів їх досягнення тісно пов'язане із світоглядом вчених, державних та політичних діячів, які розробляють чи впроваджують певну економічну доктрину. Цей світогляд формується у певній культурі, з її базовими цінностями та існуючим способом життя. Він включає як питання розуміння сенсу життя людини, так і розуміння необхідного напрямку руху суспільства, його історії та майбутнього.

Багато століть історики, філософи, суспільні діячі намагалися відповісти на питання про те, в якому напрямі і як рухаються історія і суспільство. В кінці XIX століття на арені суспільної думки зіткнулися дві протилежні ідеї розуміння ходу історичного процесу, які існують і втілюються у політиці і в наш час: це концепція «прогресу», яка відображає лінійну модель розвитку (лінійну парадигму), і концепція культурно-історичних типів, або цивілізацій, яка відображає нелінійну модель розвитку суспільства та є основою соціокультурної парадигми соціально-економічного розвитку.

Саме із осмисленням світового історичного розвитку, місця певних великих спільнот (цивілізацій, народів, країн) у цьому розвитку, з прийняттям або запереченням особливостей розвитку різних соціокультурних суперсистем пов'язаний вибір стратегії соціально-економічного розвитку певної країни.

Це пояснюється тим, що залежно від вибору тієї чи іншої версії мегаісторії (лінійний розвиток суспільства або соціокультурна самобутність) будемо мати різні, абсолютно несумісні моделі онтології макроекономіки та моделі соціально-економічного розвитку: або визнання єдиного для всього людства, універсального шляху економічного розвитку; або визнання безлічі варіантів організації національних економік, що співвідносяться з їх цивілізаційною (соціокультурною) ідентичністю.

Відповідно до такої класифікації економічна стратегія при першій моделі буде виглядати як наслідування і управлінська екстраполяція, при другій – як самоідентифікація [1, с.9].

Соціокультурний підхід до соціально-економічного розвитку, біля витоків якого стояли С. Булгаков, О. Бутовський, М. Вебер, С. Вітте, Д. Піхно, І. Посошков, П. Сорокін, Ф. Лист, Г. Шмоллер, і який набув значного розвитку протягом останніх десятиріч серед зарубіжних (Ф. Бродель, І. Валлерстайн, Ж. Сапір, Г. Хофстед, Л. Харрісон, ін.), російських (О. Ахієзер, Багдасарян, І. Кірдіна, О. Олейнік, С. Сулакшин, В. Якунін ін.) та вітчизняних вчених (Л. Антоненко, Б. Гаврилишин, Г. Задорожний, В. Ліпов, І. Назаров, Ю. Пахомов, Ю. Павленко, ін..) на жаль не є домінуючим ані у вітчизняній соціально-економічній думці, ані у соціально-економічній стратегії та політиці нашої держави. Соціально-економічна стратегія нашої держави – це управлінська екстраполяція, яка ставить Україну на шлях вічного наздоганяючого розвитку.

Аналізуючи результати перетворень, що здійснювалися в економіці України протягом останніх 20 років, багато вчених, як зарубіжних, так і вітчизняних, відзначають, що причини соціально-економічної кризи багато в чому обумовлені неправильно обраною моделлю розвитку економіки, суспільства, держави. Ця модель не враховувала цивілізаційний фактор, культурно-історичні особливості розвитку України, особливості сформованого господарського механізму, вона була скопійована із зразків перетворення розвинених західних економік [2]. Про це, зокрема, не раз зазначав у своїх публікаціях видатний український вчений І.І. Лукінов. До такого самого висновку прийшли вчені, які об'єдналися в групу «Анджей» і проводили дослідження

перетворень у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи (в цю групу увійшли всесвітньо відомі наукові центри та науковці у сфері економічних, соціальних і правових досліджень США, Німеччини, Австрії, Індії, Угорщини, Польщі, Росії, України) [3, с. 124].

Цивілізаційний, соціокультурний чинник зараз визнається багатьма вченими як фактор, що визначає особливості економічного розвитку, чинник, який в першу чергу необхідно враховувати в ході соціально-економічних перетворень. Так, виступаючи на семінарі «Нові шляхи розвитку» (Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 2002 р.), професор Гарвардського університету Дані Родрік, зазначав, що найвідоміші наприкінці ХХ століття приклади успішного економічного розвитку надали країни, які прийняли самостійні шляхи розвитку економіки, базуючись на специфіці культури, психології народу, особливостях історичного розвитку – це країни Китай, Індія, В'єтнам. На протипагу цьому, країни, які розвивалися за чужими рецептами і моделями, в тому числі, дотримуючись рекомендацій МВФ, перебували або й зараз перебувають у стані тривалої соціально-економічної кризи. До таких країн належать Туреччина, Аргентина, Бразилія, Мексика, а також Росія і Україна [цит. за 4, с.133].

Отже, для того щоб рухатися у напрямку подолання кризи та забезпечення якісного відтворення суспільства, у т.ч. його економічної складової, треба передусім обрати правильну парадигму розвитку.

У цій публікації ми послідовно відповімо на питання у чому полягає сутність та принципова різниця у двох підходах до розвитку суспільства (лінійна та нелінійна парадигма), з'ясуємо які концепції відображають їх та спробуємо проаналізувати деякі основні наслідки застосування нелінійної парадигми соціокультурного розвитку для українського суспільства, що і буде її завданнями.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що лінійні теорії соціально-економічного розвитку розглядають історичний розвиток суспільства як рух від примітивних господарських і соціокультурних форм до все більш складних, а головною складовою суспільства вважають матеріальну складову – економіку, як систему, що спрямована на прибуток та матеріальний добробут, та техніку, технологію, інформацію, як складові матеріальної культури суспільства, що також спрямовані на матеріальний прогрес. У цілому все людство уявляється як таке, що розвивається прогресивно, в одному напрямі, на підставі універсальних законів, у тому числі універсальних економічних законів.

Весь світ ділиться, по суті, на дві частини: передові і відстаючі нації (культури, цивілізації). Вважається, що оскільки вся історія розвивається по одній лінії, передові нації (культури, цивілізації) йдуть на чолі, а відстаючі повинні неодмінно слідувати за ними, по цьому самому шляху. А якщо вони по ньому не йдуть, то їм необхідно допомогти: спрямувати їх на цей шлях – по суті, шлях наздоганяючого розвитку, у т.ч. економічного розвитку та придушення самобутності національних культур. До лінійних теорій належить марксистська теорія суспільно-економічних формацій, теорія стадій зростання, теорія модернізації.

Теорія соціально-економічних формацій набула свого визнання на початку ХХ століття і саме вона панувала у радянській політичній економіці. Вона досить відома і тому ми не будемо зупинятись на ній.

На заході в 50-60-х роках ХХ століття набули свого розвитку інші теорії лінійного соціального розвитку, які обґрунтовувались універсальністю техніко-технологічного прогресу та пов'язаних з ним форм господарського та соціального життя. Згідно з цими теоріями розвиток технологій і відповідних їм форм виробни-

цтва викликає до життя і адекватні типи культури, і більш розвинуті західні суспільства є зразком для всіх інших, більш технологічно і економічно відсталих країн. Соціальні і культурні особливості різних регіонів світу розглядалися у межах цих теорій як другорядні що до універсальності техніко-технологічного і економічного прогресу. При цьому прихильники теорій прогресу, заснованого на техніко-економічному розвитку, вважали, що відсталі країни з метою прискорення свого розвитку і послідовного досягнення більш високих стадій зростання можуть запозичити зразки соціально-економічного устрою – не тільки технології і технічні новації, але і інститути, норми, цінності – у більш розвинутих країн. Типовою теорією універсального соціального прогресу на підставі техніко-економічного розвитку є теорія стадій зростання американського економіста У. Ростоу. В ній описуються п'ять стадій економічного зростання і відповідного йому соціального прогресу, через які, як в теорії суспільно-економічних формацій, проходять всі суспільства, хоча кожне і має власну специфіку.

У. Ростоу ділить історію на п'ять основних стадій:

1) «традиційне суспільство» – що характеризується низьким рівнем продуктивності праці, переважанням в економіці сільського господарства. Ця стадія включає всі суспільства до капіталізму;

2) «перехідне суспільство» – що співпадає умовно з домонополістичним капіталізмом;

3) «період зсуву» – пов'язаний з промисловою революцією і початком індустріалізації;

4) «період зрілості» – що характеризується завершенням індустріалізації і виникненням високорозвинутих в промисловому відношенні країн;

5) «ера високого рівня масового споживання», в яку першими вступили США [цит. за 5].

Вся цивілізаційна конструкція У. Ростоу ґрунтується на принципі технологічного детермінізму, виходить безпосередньо з рівня технічного розвитку суспільства. Однобічність і недостатність такого підходу очевидна.

Парадигма лінійного, універсального розвитку з відтворенням західних зразків лягла і в основу теорій модернізації, що отримали особливе розповсюдження в 50-90-х роках ХХ ст. В той же час створювалися теорії постіндустріального суспільства і постмодерну, а в кінці 90-х – і теорії глобалізації, в яких в парадигмі лінійного прогресивного розвитку описуються соціальні реалії кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер в роботі «Третя хвиля» (1980) визначив стадії, які людство проходить у своєму розвитку, як хвилі, що змінюють одна одну: на зміну традиційній цивілізації, заснованої на володінні землею, приходить індустріальна цивілізація, а за нею йде третя хвиля – цивілізація, економічні, соціальні і культурні процеси в якій визначаються інформацією. На цій новітній стадії суспільно-економічного розвитку інформація складає основний капітал і багатство суспільства, специфіка її виробництва, розповсюдження, обміну визначає характер всіх соціально-культурних процесів [цит. за 6].

Але інформація сама по собі, хоча і впливає на поведінку людини, суспільства, не може визначати її. Інформація – це лише одна із детермінант людської поведінки у всіх сферах буття, соціально-економічних та соціально-культурних процесах. Вона не може сама по собі впливати на зміну соціально-економічних процесів. Головним же чинником поведінки, а отже і життя суспільства є цінності, рівень духовної культури особистості та суспільства, які і визначають їх вільний вибір і, відповід-

но, напрям майбутнього розвитку усіх систем суспільства від культури до економіки. Таким чином, концепція інформаційного суспільства Е. Тоффлера також заснована на технічному детермінізмі суспільного розвитку, і є обмеженою.

Отже, усі теорії лінійного розвитку головною складовою суспільства вважають матеріальну складову – економіку, як систему, що спрямована на прибуток та матеріальний добробут та техніку, технологію, інформацію як складові матеріальної культури суспільства, які також спрямовані на матеріальний прогрес.

Класифікація цивілізацій, заснована на технократичному підході, економізмі в принципі не може цілісно відобразити картину соціально-економічного розвитку усього людства у цілому. Людина і суспільство – це живий організм, який існує не тільки у матеріальному, але і в духовному, духовно-культурному вимірі. І як унікальною є кожна особистість, так унікальними є і людські спільноти, які мають різні культури та способи життєдіяльності у тому числі в економічному просторі.

Але, окрім цих теорій, існують і теорії нелінійного розвитку, які заперечують єдиний універсальний закономірний соціально-історичний процес і інтерпретують розвиток людства як зміну історичних циклів, що не мають загального прогресивного напрямку.

До них належать теорія цивілізацій, або культурно-історичних типів (локально-історичний підхід до феномена цивілізації), теорія соціокультурної динаміки П.Сорокіна, теорія світ-економік Ф. Броделя і У. Валлерстайна та теорії соціокультурної самобутності, які бачать соціально-економічний розвиток через призму релігійного світогляду, який сформувався у межах певної цивілізації. У цих теоріях головною складовою суспільства є культура, а економічна складова вважається залежною від неї.

Цивілізаційний (соціокультурний) підхід, на відміну від лінійного, переводить аналіз суспільного розвитку з горизонтальної, лінійної площини формаційного розвитку у вертикальну площину. Він розглядає всі три основні сфери суспільства (культуру, політику, економіку) як єдиний соціальний організм. При цьому базисом суспільного розвитку виступає вже не економіка, а культура даної країни, від якої залежить економічна система.

В концепції локально-історичного підходу цивілізація – це морально-релігійна, соціокультурна, суспільно-політична і матеріально-виробнича система, яка складається історично, є стійкою та інтегральною, характеризується унікальною єдністю внутрішньої і зовнішньої форми і специфічним способом відтворювання суспільного життя у всіх його виявах.

Ядро розвинутої цивілізації складає релігія (тип вірування), вона задає на догматичному рівні базові цінності, якими наповнюється культура і всі фундаментальні суспільні інститути, а захищає їх держава. Тип вірування – це базис, над яким зростає надбудова, тобто тип суспільства. Релігійні цінності передаються від покоління до покоління через простір культури – освіту, виховання, мистецтво, повсякденне буття і стають генетичним кодом нації – носія певної релігії (традиції, стереотипи поведінки певний час зберігаються на рівні підсвідомого).

Але головні цінності певного суспільства і, відповідно, його культура можуть змінюватись. Цей процес відбувається протягом значних проміжків часу, періодів зміни поколінь під дією внутрішньої духовної кризи у суспільстві та зовнішнього впливу, у тому числі інформаційно-психологічного (що особливо характерно для ХХ та ХХІ століть).

Саме внутрішня духовна криза суспільства як сукупності особистостей викликає руйнування цивілізації, зміну культури. Ще А. Тойнбі наполягав на тому, що стрижньовим мотивом цивілізації є діалог людини з Богом, в якому людина виступає як вільна особа, що постійно відповідає на численні виклики, кожний з яких примушує її, кінець кінцем, вибирати між добром і злом [7]. Тому розпад цивілізацій і всі розколи йдуть в тойнбіанській системі з неправильно зроблених виборів, тобто з людського гріха.

Цивілізаційні координати (координати суспільства), що досягаються розумом, – економіка, право, частково культура – мають горизонтальний вимір (духовна культура має як горизонтальний, так і вертикальний вимір). А от вектор релігійний, який задає ціннісні основи цивілізації, має вертикальний вимір, він зв'язує людину із Творцем. Релігійний вектор виходить за межі земного виміру і тому цілісне розуміння, пізнання розвитку цивілізації неможливе без релігійного осмислення і воно передбачає прийняття законів, які лежать поза земним виміром, законів духовних, законів інобуття (саме прийняття, а не їх емпіричний доказ). Тому і осмислення феномена цивілізації, зокрема православної цивілізації, а також відповідної системи господарювання – духовно-моральної соціально-економічної системи також неможливе без прийняття дії духовно-моральних законів [2].

Прийняття дії духовних законів допомагає зрозуміти, що саме у поведінці людей актуалізує можливість розпаду цивілізацій. Відповідно до задуму Творця, людина повинна зростати у духовному вимірі та реалізовувати себе у культурному, економічному просторі, у сім'ї. Маючи окреслені Творцем перспективи та напрями руху, людина самостійно обирає як саме їй рухатись, наближуючись до Творця або віддаляючись від нього, тобто виконуючи духовно-моральний закон або порушуючи його в усіх сферах земного буття, обираючи зло та гріх. Розуміння того, що фокальною точкою, в якій сходяться усі виміри цивілізації (культури, економіки, права), є вільна особистість, обумовлює сприйняття історії суспільства як нелінійного процесу, який залежить від вільних людських виборів [8].

Дії людини і суспільства в цілому визначаються двома чинниками – розумом і вірою. Але якщо наука спирається на раціональний спосіб пізнання істини, навколишнього світу, то релігія оперує як раціональним (наприклад, це наукове богослов'я), так і перш за все ірраціональними способами. На відміну від наукових знань, які є раціональними, релігія опановує ірраціональну складову свідомості і тому віру в Бога, цінності певної релігії не може витіснити наука, а тільки інша віра (релігійна або нерелігійна), інша світоглядна система.

У міру того, як вплив певної релігії на всі сфери суспільного життя з різних причин стає більш слабким (відбувається так звана секуляризація), ці релігійні цінності і норми можуть відійти на другий план в суспільному житті, і тоді більший вплив на суспільне життя здійснюють цінності іншої системи вірувань і, відповідно, політичні, ідеологічні або правові інститути, економіка.

І інакше не може бути, навіть відкинувши релігійний світогляд, людина намагається зрозуміти значення свого життя, їй необхідні цінності і віра (в науку, в силу людини, в гроші, в силу партії). Прикладом може бути марксистсько-ленінська доктрина соціалізму, яку велика частина нашого народу, як визнавали багато вчених, зокрема С. Булгаков, І. Льїн, М. Бердяєв, сприйняла як нову віру.

У період знецінення релігійної віри люди втрачають відчуття реальності іншого буття, його важливості для життя і керуються тільки законами матеріального світу, і тоді на зміну релігійній вірі приходять інші системи світогляду і вірувань – псев-

дорелігійні, філософські: атеїзм, матеріалізм, соціалізм, «економізм», синкретичні системи вірувань. Така зміна в структурі цивілізації – зміна її головних цінностей, тобто ядра, знаменує початок її кінця. Руйнується система цінностей, ядро цивілізації, змінюється культура як внутрішньоособистісна, так і зовнішня, спосіб життя людей і поступово гине сама цивілізація, а на її місці виникає інша. І ми маємо відповідні історичні приклади (зникнення Стародавнього Риму, Вавилону, еллінської цивілізації).

Зараз ми спостерігаємо найглибшу кризу західної цивілізації. Її ще на початку ХХ століття описували П. Сорокін, О. Шпенглер. По суті, та західна цивілізація, яка виникла на базі цінностей протестантизму, зараз вже не існує, на зміну їй прийшла постпротестантська – цифрова цивілізація, яка розповсюджує власні цінності, власну ідеологію та економічну систему на весь світ.

Необхідно розуміти, що сучасна соціально-економічна криза – це тільки вершина системної кризи, якою уражені всі сфери життєдіяльності суспільства – культура, політика, освіта, сім'я. В основі системної кризи є криза духовно-моральна, криза людської особистості, а для України причиною кризи є і помилки вибору цивілізаційного шляху розвитку, вибір помилкової парадигми розвитку суспільства.

Існують два закони, що визначають розвиток суспільства: закон духовно-моральної детермінації та закон необхідності соціокультурної (цивілізаційної) ідентичності суспільного, у т. ч. економічного розвитку [2].

Перший закон відображає визначальний вплив духовно-моральних чинників на весь суспільний розвиток (ширше - як на розвиток суспільства, так і природи), у тому числі хід історичного процесу, а також розвиток економіки.

У дискусії про місце моралі в економічному розвитку, дискусії, яка продовжується в економічній думці протягом багатьох століть, сучасні кризові події, вже навіть поза межами наукових доказів, немовби примушують поставити крапку та визнати домінуюче місце моралі у будь-якій людській діяльності, у тому числі діяльності економічній. Особливо яскраві докази ми знаходимо у тих подіях, які відбуваються в українському суспільстві.

Другий закон відображає вплив типу релігії (вірування) і, відповідно, типу культури на особливості, стан і розвиток соціальної системи, в тому числі її економічної складової.

Наслідком першого закону є необхідність випередження духовно-морального розвитку суспільства порівняно з матеріальним його розвитком, а також створення умов усередині системи, які б сприяли цьому. Це передбачає підпорядкування розвитку економіки духовно-моральним принципам, необхідність розроблення відповідної стратегії та політики держави.

Наслідком другого закону є необхідність відповідності управління всіма складовими соціальної системи принципам, нормам тієї культури, в якій вона сформувалася. У сфері економіки це буде означати необхідність розроблення стратегії та політики, які відповідають культурним основам тієї чи іншої цивілізації, що, звичайно, не виключає використання техніко-технологічних досягнень та досвіду інших цивілізацій.

На жаль, усі реформи (у т.ч. реформи економічні), які проводилися та проводяться в українському суспільстві ще з часів радянської влади, не враховували дію цих двох законів, що, по суті, прирікає ці реформи на провал.

Глибинний рівень свідомості - менталітет більшої частки населення України формувався на ґрунті християнства. Тому в ієрархії цінностей особистості та суспіль-

ства в ідеалі домінували духовно-моральні та соціальні цінності. Вони пронизували все господарське життя і сформували особливе ставлення до праці, власності, багатства, влади. Християнство створило свій ідеал господарювання, головною метою якого було не просто забезпечення гідного існування людини, але духовне зростання особистості та перетворення навколишнього світу відповідно до Божественного задуму. Цей ідеал передбачував позаекономічний вимір ефективності господарювання, де головними були духовно-моральні критерії, часто невимірні людиною. Таке духовно-ефективне господарювання було особливістю соціально-економічної системи східно-слов'янської цивілізації.

Перша суттєва зміна суспільної свідомості та економічної культури суспільства була пов'язана із революційними подіями 1917 року і будівництвом суспільства та економіки нового типу. Основою цього суспільства була атеїстична комуністично-соціалістична ідеологія та мораль, яка була прийнята на рівні віри. Будівництво нової економіки також здійснювалось на цьому підґрунті та відповідних економічних теоріях.

Наслідком сімдесятирічного будівництва нового суспільства став певний духовний вакуум, переривання як духовної традиції православної цивілізації та культури, так і традицій системи господарювання, економічної культури, яка склалась під впливом християнства. У шоківі ринкові перетворення наше суспільство увійшло із свідомістю, глибинний ментальний рівень якої складала християнська (переважно православна) культура, а поверхневий рівень – соціалістично-комуністична парадигма.

Друга суттєва хвиля перетворень усього суспільного життя пов'язана із періодом незалежності нашої держави і шоківіх ліберально-ринкових трансформацій, які не тільки не відповідали особливостям нашої культури, психології народу, соціально-економічній системі, але були спрямовані на руйнування ціннісних засад суспільного, у т.ч. економічного життя.

На жаль, за зразок перетворень в Україні була обрана ліберальна модель економіки, яка суперечить національній моделі, по суті, усуває державне регулювання, надає повну свободу егоїзму окремих громадян, особливо тим, які знаходяться при владі і проповідує, що економічна діяльність має єдину мету – матеріальне збагачення.

Саме «ринковий шок», коли він розтягнувся на довгий час, геть позбавив нашу країну здатності розвиватися відповідно своїм стратегічним інтересам. В ній запанувала всепоглинаюча «миттєва вигода одного дня», не сумісна з розвитком освіти, науки і культури, з упровадженням високих технологій і затвердженням передового, за сучасними мірками, громадського порядку.

Завдяки такій моделі «економічного дива» в 90-ті роки ХХ ст. радянський ВВП України скоротився на дві третини, а співвідношення багатих і бідних становить 1:40 при критичному значенні цього показника 1:10 [2].

За роки ринкових трансформацій і під їх впливом у суспільній, у т.ч. економічній свідомості населення України, відбулися суттєві негативні зміни: матеріальні цінності витіснили духовно-моральні та соціальні; переважає прагматична мотивація діяльності; відбувається знецінення праці, яка сприймається лише як засіб існування, а творча мотивація, мотивація служіння мінімальні; знижується цінність освіти; відбувається зростання цинізму та соціал-дарвіністських настроїв, звикання до девіантної поведінки, у т.ч. в економічній сфері, зростає розгубленість та апатія, безвідповідальність. Домінуючим мотивом бізнес-діяльності, що руйнує інші її мо-

тиви (творчі, соціальні, благодійницькі), є отримання швидкого прибутку. Суттєвими деформаціями є: розрив між матеріальними бажаннями більшої частки населення та можливістю їх задовольнити в умовах сучасного розвитку економіки України; формування установки, згідно з якою добробут є функцією не праці, а неморальної поведінки в економічній діяльності.

Економічна свідомість суспільства характеризується роз'єднаністю, протиріччями та амбівалентністю. Виділяються три суспільних групи: з установками свідомості, історично притаманної українському суспільству східнохристиянської економічної культури, які є факторами соціально-економічного розвитку; з гіпертрофованими установками західної економічної культури (націленість на матеріальний добробут, владу, багатство за будь-яку ціну), які руйнують економіку та суспільство; з амбівалентним станом свідомості, які не сприяють розвитку. Такі характеристики суспільної, у т.ч. економічної свідомості, руйнують суспільство й економіку. Це свідчить про необхідність переорієнтації змісту соціально-економічних, культурних та освітніх реформ на цінності національної культури, сформованої у межах східнослов'янської цивілізації.

Висновки. Необхідно усвідомлювати, що розвиток соціально-економічних систем визначається дією духовно-моральних та соціокультурних детермінант та відповідністю стратегії розвитку країни духовно-моральним цінностям та принципам, особливостям культури та свідомості, у т.ч. економічної, сформованим у межах певної цивілізації. Якщо стратегія держави, у т.ч. її соціально-економічна стратегія, базується на парадигмі лінійного розвитку та заперечує само-ідентифікацію відповідно до базових цінностей власної культури, держава у кращому разі приречена на шлях вічного наздоганяючого розвитку, а у гіршому – на повну втрату самобутності та культурної, економічної, політичної незалежності.

Цю істину, на жаль, підтверджують результати реформ, що здійснювались в Україні протягом періоду її незалежності. Керуючись чужими моделями розвитку, Україна зайшла в глухий кут. Українські реформатори порушили закон необхідності цивілізаційної (соціокультурної) ідентичності розвитку соціально-економічних систем, в тому числі економічного розвитку, та закон відповідності економічних перетворень моральним принципам, сформованим в певній цивілізації, тобто для нашої цивілізації – принципам християнської моралі.

Щоб подолати кризу, Україні необхідно розробити свій шлях соціально-економічного розвитку, що відображає особливості культури, історії нашого народу. Шлях, який базується на духовно-моральному відродженні і баченні цілей економіки не тільки в матеріальному, але, перш за все, в соціальному, гуманному, духовно-моральному вимірі.

Наша економічна наука повинна будувати свій соціальний і економічний ідеал, базуючись на традиційній культурі, сформованій в межах східнослов'янської цивілізації, звичайно з урахуванням нинішнього стану всіх сфер нашого суспільства, геополітичних факторів. Цей ідеал поступово необхідно втілювати у стратегію духовно-культурного та соціально-економічного розвитку нашого суспільства.

До складу національних проєктів України необхідно включити базові проєкти, від яких у результаті буде залежати майбутнє нашого суспільства: проєкт духовно-морального, духовно-культурного і духовно-інтелектуального відродження нації; проєкт створення управлінської еліти, здатної очолити і це відродження, і розвиток самої економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Якунин В. И.* Цивилизационно-ценностные основания экономических решений [Текст]: монография / В. И. Якунин, В. Э. Багдасарян, С. С. Сулакшин. – М.: Научный эксперт, 2008. – 160 с.
2. *Компанієць В. В.* Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Ч. 1. Розвиток соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Духовно-моральна соціально-економічна система [Текст] : монографія / В. В. Компанієць. – Харків : УкрДАЗТ, 2011. – 305 с.
3. *Лукинов И. И.* Эволюция экономических систем [Текст] / И. И. Лукинов. – М.: ЗАО «Издательство Экономика», 2002. – 567 с.
4. *Сорокин Д. Е.* Российская политико-экономическая мысль как общественно-научный феномен [Текст] / Сорокин Д. Е. Никифоров Л. В. // Очерки истории российской экономической мысли; под ред. Л. И. Абалкина. – М.: Наука, 2003. – 366 с.
5. *Ветошкин А.П.* Духовно - нравственная экономика [Текст]: монография / А. П. Ветошкин, Н. А. Каратеева, А. М. Миняйло. – Екатеринбург: Уральский институт бизнеса им. И.А.Ильина, Изд-во УрГУ, 2008. – 702 с.
6. *Зарубина Н. Н.* Социология хозяйственной жизни: проблемный анализ в глобальной перспективе [Текст]: учебн. пособ. / Н. Н. Зарубина. – М.: Университетская книга «Логос», 2006. – 392 с.
7. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории [Текст] / А. Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
8. *Назаров И. В.* Свобода против закона: цивилизация на весах спасения [Текст] / И.В.Назаров. – К.: ПАРАПАН, 2008. – 224 с.